

Політичний режим «керованої демократії» в Росії: сучасні виклики трансформаціям

Володимир ЛЯХОВИЧ,
аспірант Інституту європейських
досліджень НАН України

Інтенсивна дискусія на тему комплексної модернізації Російської держави («модернізаційного прориву»), що розгорнулася останнім часом, домінує в політичному порядку денному. Модернізація – це не просто набір «політичних гасел», а реальний виклик, який кидає державам сьогоднішня. Справді, в умовах посилення глобальної конкуренції, численних «кольорових» і арабських революцій, зростання громадського невдоволення всередині країни політична еліта Росії отримує сигнали для здійснення демократичної трансформації політичного режиму «керованої демократії».

17

Такий режим у РФ остаточно сформувався протягом останнього десятиліття і пов'язаний з епохою президентства Володимира Путіна. Як зазначає російський дослідник В. Согрейн, «Путін із моменту вступу на президентську посаду ... і своїм зовнішнім виглядом, і своєю поведінкою демонстрував політичну незалежність та надпартиїність, наполегливо утверджуючи стиль «освіченого авторитаризму» [3, с. 238].

В умовах соціально й ідеологічно поділеного суспільства за основу державотворчої політики В. Путіним було взято принцип «соціального контракту» – консолідації держави, бізнесу й суспільства. Ця політика дала йому можливість, з одного боку, централізувати владу, а з другого – не відмовитися від соціальних зобов'язань держави перед громадянами. Ментальне прагнення більшості населення жити в сильній державі, яку «всі бояться, але поважають», стало запорукою становлення політичної й економічної стабільності, розв'язання соціальних проблем, посилення ролі Росії на міжнародній арені. Успіхи на цих напрямках сприяли легітимації влади і забезпечили високий кредит довіри до неї з боку суспільства. Як зазначає російський економіст і громадський діяч Є. Ясін, «підтримка населення робить режим легітимним, навіть за згортання демократичних інститутів, які ще не встигли довести громадянам свою корисність і які суспільство ще не готове захищати» [7, с. 29].

Як прагматичний політик, В. Путін на початку перебування при владі демонстрував готовність до діалогу з представниками всіх політичних сил, зокрема й опозиційних, до того ж принцип рівновіддаленості використовувався як в економічній, так і в конфесійній та політичній площинах. Підтверджуючи прихильність до демократичних засад перетворень, глава держави демонстрував рішучість, нейтралізуючи вплив на владу олігархів. Характеризуючи механізм здійснення президентства В. Путіна в різних сферах, О. Яковлев констатував наявність «ліберальної економіки й авторитарної політики» [6, с. 12].

У щорічних посланнях Федеральним Зборам президент Росії акцентував увагу на створенні необхідних умов для забезпечення високого рівня життя в країні, що можливо лише за умови існування зрілої демократії та розвиненого громадянського суспільства [12]. Прагнення відповідати «гуманістичним цінностям» є пріоритетним завданням Росії як європейської держави [11].

Утім, деякі дослідники зазначають невідповідність офіційно заявлених цілей реальній політичній практиці. Так,

російський політолог, голова фонду аналітичних програм «Експертиза» М.Урнов указує на відмінності «між декларованими намірами створити систему міцної представницької демократії і згортанням представницької демократії – паростків публічної політичної конкуренції, здійснюваної в системі прозорих і стабільних правил» [4, с. 26].

Зміцнивши виконавчу вертикаль управління, президент Путін підпорядкував собі законодавчу гілку влади. А, отримавши конституційну більшість у Державній думі, політична партія влади «Єдина Росія» заявила про цілковиту підтримку політики президента. Це дало главі держави необмежені можливості для здійснення політичних й економічних реформ, зміни політичної системи суспільства, що було продемонстровано наприкінці 2004 року шляхом ухвалення федерального закону, який скасував виборність глав виконавчої влади суб'єктів федерації.

Для подальшого зміцнення політичного режиму В. Путін реалізував стратегію адміністративного вибудовування російської умовно багатопартійної системи з монополюю правлячою «партією влади». Ця стратегія призвела до перетворення російських політичних партій з автономних структур громадянського суспільства на складовий елемент державного механізму і підконтрольний режиму інструмент політичного маніпулювання й протидії реальній опозиції.

Сам В. Путін (під час «прямої лінії» президента) ще 2007 року заявив, що нинішньому режиму притаманні елементи «ручного управління». За його словами, такий режим пануватиме у країні протягом «найближчих 15–20 років», доки не буде створено «необхідних умов правового характеру, за яких запрацюють усі елементи ринкової економіки».

Запроваджений президентом Путіним політичний режим дістав назву «керована демократія». Цей термін – непрямий індикатор відходу політичної системи Росії від базових принципів конкурентної політики, на що указують і такі ознаки:

- різке зменшення політичного впливу регіональних еліт і великого бізнесу;
- установлення прямого чи непрямого державного контролю над ЗМІ;
- постійно розширювані масштаби використання адміністративного ресурсу на виборах регіонального й федерального рівнів;
- фактична ліквідація системи поділу влади;
- формування неопублічного стилю політичної поведінки.

Москва, проспект Академіка Сахарова. Мітинг «За чесні вибори» 24 грудня 2011 року

У сучасній Росії практично не залишилися сфери державного управління, на котрі не поширюються якісь повноваження президента. Протягом майже 20 років існування інституту президентства в РФ відбувалося послідовне «позаконституційне» розширення меж компетенції першої особи держави за рахунок конституційних і федеральних законів. Унаслідок внесення законодавчих змін до низки нормативно-правових актів президент отримав 469 додаткових повноважень. На думку завідувача кафедри конституційного і адміністративного права Вищої школи економіки професора М. Краснова, більшість із цих повноважень виходять за межі Конституції [1].

У межах дихотомії «демократія – авторитаризм» сучасна політична система Росії є авторитарною [2, с. 44]. Ключова якість демократії – можливість зміни керівництва держави без згоди на це діючої влади – в РФ не проявляється. Незважаючи на те, що в Росії сьогодні при владі перебуває вже третій президент, кожен наступний із них змінювався за згодою або бажанням попереднього. Відтак Єльцин, Путін та Медведєв представляють одну політичну систему, а відмінності між ними відіграють другорядну роль.

Чинна система виборів забезпечує правлячому режиму широкі можливості для маніпулювання народним волевиявленням шляхом використання всіх типів адміністративного ресурсу державної влади і місцевого самоврядування. Вона є причиною руйнування ключового для демократичної політичної системи механізму вільних і чесних виборів, реальної виборності й змінюваності на їхній основі посадових осіб держави й зберігає лише видимість виборної демократії. За визначенням президента фонду «Демократія» О. Яковлева, теперішня система виборів «утратила альтернативність, а разом із нею – і реальний парламентаризм, оскільки демократії без опозиції не існує» [6, с. 11]. Недемократичні вибори є вагомим чинником легітимації сучасного політичного режиму.

Знаний російський політолог і громадський діяч Л. Шевцова вважає такий режим нестабільним, адже з часом може постати дилема: рухатися в бік демократії чи диктатури. Дослідниця наголошує, що «з формуванням бюрократично-авторитарного режиму простір для зміцнення демократичної платформи в Росії катастрофічно звужився. Крім того, є підстави непокоїтися, що в разі економічної або соціальної кризи гору візьме популістський рецепт розв'язання російських проблем» [5, с. 91]. Погоджуючись із Л. Шевцовою, зазначмо, що,

незважаючи на низку позитивних результатів, режим «керованої демократії» сприяв консервації політичної еліти, надмірній бюрократизації державного управлінського апарату, поширенню протестних настроїв.

Громадське невдоволення існуючим режимом, що посилюється, вилилося в масові маніфестації 10 і 24 грудня 2011 року. Причиною їх стало оприлюднення результатів парламентських виборів, що відбулися в країні 4 грудня того ж року. Рейтинг «Єдиної Росії» впав до 49,3% голосів порівняно із 64,3%, які партія влади мала на парламентських виборах 2007 року. Водночас виборчий процес викликав критику низки міжнародних і вітчизняних спостерігачів.

Зокрема, місія спостерігачів ОБСЄ і ПАРЕ заявила, що підготовка до виборів була добре організована технічно, але помічено взаємодію державних органів влади і правлячої партії. Відмова деяким партіям у реєстрації звузила конкурентне поле, створивши сприятливі умови для правлячої партії. Цьому, між іншим, посприяло неправомірне втручання у виборчий процес органів влади на різних рівнях. У період з 5 листопада по 2 грудня більшість телевізійних новин стосувалася діяльності офіційних осіб держави, до того ж особливо наголошувалося на позитивному ставленні до правлячої партії. Усе це не забезпечило умов, необхідних для чесної конкуренції на виборах [8].

Іноземними спостерігачами та представниками ЗМІ зібрано доказову базу, яка засвідчує значні фальсифікації – підвезення виборців до дільниць, самочинне вкидання бюлетенів до урн, переписування протоколів. Приміром, за даними *The Sunday Telegraph*, тільки в Москві на користь «Єдиної Росії» було підроблено близько мільйона бюлетенів, без чого партія не змогла б вийти навіть на сьогоднішній результат [13].

Критично оцінили результати виборів і представники російських опозиційних партій та лідери громадських інституцій. Голова Комуністичної партії РФ Г. Зюганов заявив, що «вибори абсолютно нелегітимні ні з правової, ні з морально-етичної точок зору. «Єдина Росія» зазнала поразки, і 12–15% голосів вони собі просто приписали» [9].

Сумніви щодо легітимності результатів виборів спровокували наймасовіші за останнє десятиліття демонстрації. За оцінками правоохоронців та ЗМІ, протестні акції «За чесні вибори» зібрали на вулицях Москви та низки інших великих міст десятки тисяч людей, обурених фальсифікаціями результатів виборів.

Координація учасників здійснювалася через не підконтрольні політичному режиму соціальні мережі і блоги, передовсім через *Facebook*. Уперше за всю історію перебування В. Путіна на політичному олімпі в резолюціях мітингів з'явилася «антипутінська» складова. Утім, мітингувальники висунули вимогу не тільки щодо притягнення до відповідальності конкретних людей, винних у фальсифікаціях, а й необхідності зміни політичної системи.

Масові протестні акції є першими проявами невдоволення політичним режимом «керованої демократії». Якщо наприкінці 1990-х — на початку 2000-х років російський народ погодився на обмеження громадянських прав і свобод в обмін на покращення економічного добробуту, то сьогодні опозиційні активісти вимагають демократизації політичного життя. Політичні лідери не врахували, що в країні сформувалося покоління людей, для яких громадянські права і свободи — не декларативні заклики, а слова, наповнені конкретним змістом. Окрім того, значно поширилася діяльність інституцій громадянського суспільства, важливим чинником став розвиток Інтернету і соціальних мереж, що підірвало значення телевізійної пропаганди й одночасно створило плацдарм для комунікації.

Свідченням демократичного попиту з боку суспільства є головна вимога — «За чесні вибори» (а не «Проти олігархів та злодіїв»). Тобто протестувальники вимагають політичної модернізації цивілізованим шляхом, через чесні вибори. Відтак результати виборів і протестні акції є попередженням для правлячого режиму «керованої демократії», який не може більше покладатися на свої основні методи діяльності. Мирний перебіг протестних акцій і відмова двох сторін конфлікту від силового методу його розв'язання свідчать про можливість досягнення компромісу між владою та інституціями громадянського суспільства. Від того, чи зуміє діюча влада оцінити серйозність ситуації і вибір народу, значною мірою залежить подальший розвиток Росії.

Вагомою заслугою влади є те, що вона не розіграла мітинги, як це було в Білорусі після президентських виборів 2010 року. Більше того, президент Росії Д. Медведєв пообіцяв розібратися в усіх порушеннях, зафіксованих під час виборів, і прийняти відповідні рішення. Хоча глава держави дав зрозуміти, що результати виборів зафіксовано і перегляду вони не підлягають. «Єдина Росія» здобула більшість, а опозиція посилила свій вплив у парламенті. Д. Медведєв підписав указ про перше засідання Державної думи 6-го скликання, яке відбулося 21 грудня 2011 року, а вже 22 грудня звернувся з президентським посланням до Федеральних Зборів [10]. У своєму зверненні глава держави представив план політичної реформи, що серед іншого передбачає:

- перехід до виборів керівників суб'єктів Російської Федерації прямим голосуванням жителів регіону;
- запровадження спрощеного порядку реєстрації партій;
- усунення необхідності збирання підписів для участі у виборах до Державної думи і до регіональних законодавчих органів;
- зменшення кількості підписів виборців, необхідних для участі у виборах президента Росії, до 300 тисяч, а для кандидатів від непарламентських партій — до 100 тисяч;
- запровадження змішаної системи виборів до парламенту, що дасть змогу регіонам мати своїх представників у вищому законодавчому органі;
- розширення повноважень політичних партій у формуванні Центральної і регіональної виборчих комісій.

Окрім того, президент висловив припущення про необхідність децентралізації влади, яка полягала б у перерозподілі владних повноважень і бюджетних ресурсів на користь регіонів та муніципалітетів.

Слід зазначити, що причиною поширення протестних настроїв є дедалі більше розуміння суспільством відсутності альтернативи на наступних президентських виборах, що відбудуться 4 березня 2012 року. Президент Д. Медведєв, як і прем'єр-міністр В. Путін, незмінно запевняли, що

разом вирішуватимуть, хто піде на вибори. Ситуація прояснилася 25 вересня 2011 року на Всеросійському з'їзді політичної партії «Єдина Росія», коли партійного лідера В. Путіна офіційно було висунуто кандидатом у президенти. Взамін Д. Медведєв очолив передвиборний список «Єдиної Росії» на парламентських виборах 4 грудня 2011 року, а відтак — буде призначений на посаду прем'єр-міністра після президентських виборів. У своєму виступі В. Путін дав зрозуміти, що жодного розколу між ним і президентом немає: «Хочу прямо сказати, що домовленості про те, чим займатися в майбутньому, між нами досягнуто ще кілька років тому» [14].

Партійний з'їзд, як і весь передвиборний процес, начисто демонструє практику «керованої демократії» в РФ, що поєднує авторитаризм із елементами квазідемократії. Проте в контексті останніх подій заради справедливості слід врахувати можливість зміни підходів як номінанта Путіна, так і чинного глави держави Медведєва, особливо з огляду на виступи опозиції після парламентських виборів на початку грудня 2011 року. Пропозиції Д. Медведєва щодо демократизації політичної системи сучасної РФ та прагнення перехопити ініціативу опозиції дають підстави припустити можливість корегування підходів із боку цього усталеного тандему. У разі реалізації реформи серйозно зміняться правила гри на федеральному й регіональному рівнях. Відтак політична реформа здатна трансформувати сформований політичний режим «керованої демократії» на систему політичної конкуренції.

Джерела

1. Государство главы. За 17 лет Россия превратилась из президентской республики в суперпрезидентскую // Коммерсантъ. — 2011. — № 53. — С. 2.
2. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: методологічний контекст. // Віче. — 2011. — № 17. — С. 42–48.
3. Соргин В. В. Политическая история современной России. 1982-2001: от Горбачева до Путина. — М., 2001. — 284 с.
4. Урнов М. Современная Россия: вызовы и ответы: Сборник материалов. — М., 2005. — 240 с.
5. Шевцова Л. Ф. Конституция Российской Федерации — ограничитель единовластия либо фактор воспроизводства старой матрицы? // Конституционный вестник. — 2008. — № 1. — С. 91–97.
6. Яковлев А. Н. Реформация в России // Общественные науки и современность. — 2005. — № 2. — С. 11–12.
7. Ясин Е. Г. Приживется ли демократия в России? — М., 2006. — 256 с.
8. Заявление о предварительных результатах и выводах. — Режим доступу: <http://www.osce.org/ru/odihr/85787>
9. Зюганов назвал выборы в Госдуму нелегитимными. — Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/politrally/2011/12/05/920764.html>
10. Послание Президента Федеральному Собранию. 22 декабря 2011 г. — Режим доступу: <http://kremlin.ru/news/14088>
11. Послание Президента России Федеральному Собранию Российской Федерации. 25 апреля 2005 г. — Режим доступу: http://www.kremlin.ru/appears/2005/04/25/1223_type63372type82634_87049.shtml
12. Послание Президента России Федеральному Собранию Российской Федерации. 26 мая 2004 г. — Режим доступу: <http://www.kremlin.ru/appears/2004/05/64879.shtml>
13. Пресса России: политереформа — ответ Болотной площади. 23 декабря 2011 г. — Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/russian/russia/2011/12/111223_rus_press.shtml
14. Путина — в президенты, Медведева — в премьеры. — Режим доступу: <http://expert.ru/2011/09/25/putina---v-prezidentyi-medvedeva---v-premeriy/>